

(З циклу тюремних оповідань)

В брудному купе загального вагона потягу Москва—Донбас нас було двоє: я і мій випадковий сусід. Це був чоловік років під 40, середнього зросту, смуглуватий, мовчазний. Обличчя зосереджене—розумне. Вигляд заморений, втомлений. Одягнений по робітничому: бушлат (куртка ватяна), ватяні штани, черевики військового зразку, шапка-ушанка. Речей — жадних. Іхали мовчки. За ділкий час він витяг з кишені бушлату книжку і почав читати. Глянувши на обкладинку, я зауважив, що книжка — паризького видання і французькою мовою. Це мене надто заінтригувало. Я хотів заговорити. Але не зручно було переривати.

Раптом — глибока, внутрішня реакція на прочитане: нервовий порух, посмішка, погляд на мене, знову в книжку, знову на мене. Я, скориставши з цього, запитав:

— Мабуть, якесь виключно гостра ситуація або філософічна сентенція?

— Останнє, — відповів коротко, але вільно. Це свідчило, що він більше ніж зрозумів мое запитання. Я не втримався і ще запитав:

— Вибачте мені, але можна поцікавитись, що це за книжка?

— Це книжка старого і призабутого вже французького мораліста Жозефа Жубера. Я випадково натрапив її в букіністичній крамниці в Москві. Гроші в мене не було на таку розкіш. Але я віддав останні. Бо, ви розумієте, це ж раритет. Це перше Шатобріанівське посмертне видання 1838 року! Але не в цьому справа. Це може для вас не так цікаво. Зверніть увагу на гостроту думки, мислі. Ви розумієте французьку мову?

— Дуже погано.

— Шкода, бо переклад не завжди відтворює прігнал. Але нічого. Я перекладу більш-менш точно. Ось послухайте, ну, хоча б... хоча б..., — і він забігає по книжці очима, — ну, хоча б така сентенція: — „Справедливість без сили і сила без спрощення, страшна нещастя!” — Хіба не геніяльно? І яка правдива проекція на наш час! Ви розумієте?

Я розгубився. Ця людина в сірому зашмарованому бушлаті була для мене сінфексом. Культура і глибока мисль іскрились із його очей. Хто він? Куди і звідки іде? Чому цей змучений вигляд, одежда?

— Вибачте ще раз, — почав стримано я, — але...

— Вас дивує, звичайно, все це, — перериває він мене. — Я розумію. Ви не забагнете, що це все значить? Французька мова, Жозеф Жубер, Шатобріанівське видання і вигляд каторжника! Так? Ха — ха... — Якось гірко усміхнувся він.

— Даруйте ласкаво! Я так не думаю...

— Ні, прошу, ви так повинні думати! Так воно є. Дозвольте запізнатись: я професор Харківського університету Гладун. Я вам і є позирні ілюстрації, як на практиці виглядає одна із ідей більшовизму про ліквідацію всікої різниці між розумовою і фізичною працею. — Професор на хвилину замах і дивився на мене з гіркуватою посмішкою.

Все це: сміливість думки, сарказм, натяк на каторжника, культура і благородна щирість мене аж занадто вразили. Я в свою чергу відрекомендувався йому і ми розговорилися, як старі, давні знайомі. Виявилось, що професор Гладун повертається після семилітнього заслання з далеких північних таборів. До арешту 1933 року він, молодий, але здібний вчений, посадив катедру історії України при Харківському університеті. Тепер, маючи заборону проживати по великих містах України, іде до маленького Донбаського містечка, що виросло з колишнього шахтарського селища, Дружківка, де має бути під постійним наглядом НКВД.

— Чому саме в Дружківку? — запитав я.

— Чому? Тому, що в Дружківку треба іхати через Харків. Це головне. В Харкові моя родина, бібліотека, архів. Хочу глянути хоч одним оком на це все. А тоді можу іхати далі... Байдуже куди.

Професор Гладун замовк. Видно, йому було дуже важко говорити про це все. Мені так само не зустроно було порушувати мовчанку. Потяг мчав. Ми діякий час іхали мовчки. За хвилину професор зробив характеристичний нервовий порух, підвів голову і промовив:

— Не знаю, чи живий синок. Три місяці тому я мав листа. Дружина писала, що він тяжко хворий. І після того ани слова. А вчора я бачив сон — важкий і огідний.

— Мені здається, професоре, що життя і здоров'я вашого сина і ваш сон не стоять ні в якому причиновому зв'язку, — зауважив я, щоб заспокоїти, і додав: — вже власне від одного того, що ви змурени заснули на холодному московському вокзалі, могло приснитись усяке дивовижжя.

— Як ви сказали? Сон і життя ні в якому причиновому зв'язку? Даруйте мені. Ви мало знаєте життя і людську психіку. А знаєте ви, шановний добрідю, — (вивічайте, ви не протестуете проти цієї „контрреволюційної“ форми звертання, замість „товариш“?) Я собі дозволяю її вживати в нашому „вузькому“ товаристві). — Так от, знаєте ви, що півтора року тому, сидячи в „смертній камері“, може за день, може за два перед розстрілом, мені приснився сон, що мав для мене виняткове значення. Власне, цілковито усвідомив я собі значення того творчого сну тільки згодом, як пройшов, як прошумів над головою той кошмар смерті. Але, що сон був пророчий — факт, незаперечливий факт! І це не містіка, друже, ні. Це щось глибоко реальне. Щось глибоко властиве людській психіці. Правда, одній в більшій мірі, другій в меншій. І дивно; людський розум створив чудеса в науці і техніці. А себе, свою психіку, щось таке ірраціональне в людській істоті, пізнаті і пояснити не може. Безсилий! А сучасна наука, просто даремно відмахнулась від цього питання. Академік Павлов? Це, друже мій, лише початок. Серіозний, але початок, який майже нічого не пояснює.

Ця нова сторінка з біографії моого випадкового знайомого ще більше мене заінтригувала. Не так захопили мене його медитації про сон, як його власне мученицьке життя.

— Шановний професоре! Я дуже прошу розповісти мені, людні таки справді мало досвідченій, про цей сон і смертну камеру.

— Це ви хочете, замість читання легкої дорожньої beletristiki, прослухати мое оповідання про смертника і смертну камеру? — ніби з іронією відповів професор. І тут же, не давши мені відповісти, продовжував: — Але нічого, для вас це буде корисно. Наше, з дозволу сказати, советське життя вам треба було б знати не тільки з фасаду, а й зі зворотного боку.

— Це був серпень 1938 року, — почав епічним тоном, з легким ліричним забарвленням, свою розповідь професор, — безпросвітного, кривавого, ежовського року. Терор, масові розстріли лютували над багатомілоновими таборами півночі, Сибіру.

Я щойно прийшов з роботи. Помився. Сів обідти. У бараці, як завжди, стояв гамір, лайка, сморід, бруд і музика радіо. Зайшов службовець таборової комендатури. Це один із „соціально близьких“¹.

— Гладун є?

— Є, — відповідаю.

— Збирайтесь. Вас викликають у III відділ.

Шо це все значить, я вже зінав. Третій вілдлія так „викликає“ вже місяців сім. І ніхто з „викликаних“ вже не повернувся назад. Всі, хто був на „общем положенні“, ждали свого чергового „виклику“. Моя черга настала сьогодні. Значить — все. Я, не кваплячись, пообідав, тепло одягнувся, а решту речей передав близьким товаришам, попрощався і пішов. Друзі, що розмовляли і прощаючись зі мною, знали, так само як і я, що вони прощаються і бачать мене востаннє.

У III відділі (в таборовому НКВД) за п'ять років сидіння, я був уперше. За деякий час мене пікли до кімнати слідчого. Високий, плечистий, з несимпатичним, одгодованим, скучающим обличчям, робітник під тридцять, чоловік сидів за столом.

— Сідайте, — не глянувши навіть на мече, показав на стілець, що стояв метрів за три від стола, в кутку кімнати. Я сів.

¹) Так офіційна термінологія НКВД звє різних бандитів, злодіїв, убивців та аферистів.

— Ваше прізвище? — російською мовою запитав.

— Гладун.

— Ага, це ви той самий професор Гладун? З Харківського університету? — І при цьому здивляється в мене таким падлощчом, пронизливим поглядом, з саркастичною посмішкою на губах. Мэвляв: ю, що, попався? Ми тебе знаємо!

— Де ви працюєте?

— В шахті.

— В лаві?

— В ремонтно-монтажній групі мех-цеху.

— Який термін ув'язнення?

— Сім років.

— Скільки відсиділи?

— П'ять.

Слідчий уважно подивився на мене.

— А вигляд у вас добрий. Ви, я бачу, живущий! — Та ж посмішка.

Я — мовчу. Ніби не бачу.

— Ну, професоре, розповідайте.

— Про що?

— Не знаєте, про що? — глянув на мене і за мить притищивши, саркастичним тоном: — Наївний який. Не знає, про що розповідати? — І, раптом визирізши, на всю горлянку крикнув:

— Ти мені, така контрреволюційна сволоч, не прикрайдайся дурнем! Це тобі не слідство 1933 року! Тут ми тебе розкусимо враз! Одним зубом. Не знає, про що розповідати? Про все. Про всю свою контрреволюційну діяльність куркульського і націоналістичного ідеолога на волі, в тюремі, і вже тут, в таборах! Розуміш?

Я зрозумів, з цього першого приступу сказу, що все одно, незалежно від того, чи я щось буду показувати та розказувати, чи я зовсім буду мъвчили, доля моя вирішена. А в голові блискавично промайнула думка: „Зробити щось інше я тепер бессилий, але вміти чесно, не спровокувавши нікого іншого від себе самого, я можу“. Слова великого поета:

Ми чесно ішли, у нас нема зерна неправди за собою! — були мені дороговказом і застереженням. Я по змозі спокійно відповів:

— Якщо це нове слідство, то я хотів би знати, в чому мене обвинювають. Про „діяльність“ на волі, на першому слідстві я вже розповідав. Жадного слова додати до попередніх показів не можу.

Слідчий підвівся.

— Що, що ти кажеш? На першому слідстві все розповів? Ти, професорська контрреволюційна морда, думав і мене тут обдурити, як обдурив наївного слідчого 1933 року?

І при цих словах з усього розмаху вдарив мене мармуровим пресом від чорнильного приладу по голові. В очах на мить потемніло. За комір потекло щось приємно тепле. Але новий удар по обличчі мені вернув свідомість. Я не встиг нічого сказати, як від нового гострого удара важкого солдатського чобота в спину вилетів і впав у коридорі.

— Відвести в загальну! — наказав слідчий і зачинив двері.

Мене повели в нашу середтаборову каторжну тюрему. Організована вона була сім—вісім місяців тому, від початку масового терору.

Звичайний барак, побудований на ґрунті вічної мерзлоти, просто на болоті, без усякого фундаменту і утрамбування. Замість підлоги — прокладені вряд, навіть нещільно, дошки. Від опалення камери і величного скучення людей повітря нагрівається. А від цього через рідко збиті дошки підлоги, замерзле, тундрівське болото розтає. І тягне звідти все пронизливо, холодною вогкістю. Нар вистачає тільки на чотири роки. А решта, чоловіків з двадцять, лежать, сидять, стоять на цій підлозі. В морозі безвіконної камери мене зустріло багато людей. Я зінав їх або просто бачив у таборі. То були переважно інженери, професори, учителі або колишні відповідальні робітники.

— Ви давно? — питає мене професор Романишин, якого я зінав ще на волі.

— Оце тількищо.

— І відразу до нас?

— Так.

— То це добре. Над нами, в'язнями загальних камер, операції трохи розтягають. А кожний перед смертю, знаєте, сподівається виграти в часі. А от, хто попадає в одиночку, то вже паді нема. Звідти швидко відправляють у вічність. Учора з першої і дев'ятнадцятої камер (це з так зв. „одиночних“ камер особливого режиму), всіх забрали на розстріл, — закінчив свої інформації професор Романишин.

До першої години ночі взагалі ніхто не спить. Вся тюрма, всі камери ждуть: чи когонебудь візьмуть сьогодні? Це страшне, невимовне напруження нервів від чекання невідомого.

О годині перші почувся тривожний рух у коридорах, брякіт ключів і клацання замків. У камері стала мертві, невимовно важкатиша. Всі, підвішившись, навіть не дихали. Дивилися в одну точку — двері. Думали про одне: чи проміне, чи завітає смерть. І до кого? Раптом замок нашої камери кланув і двері відчинились. Видно було озброєну варту. В камері стало ще тихіше. Невимовно божевільнатиша з мовчазним запитанням: кого? кого?

— Романишин — давайте! — почулося.

Мертвітиши порушив враз не то стогін, не то зітхання, не то відхід — невідомо що. Один Романишин — блідий, скам'янілий, непорушно сидів на своєму місці і божевільними очима дивився в невідомість. Бог його знає, що думав він тоді! І чи думав взагалі?! Може близькавично побачив рідини і дорігий Київ, Академію, де пройшли його країни, дружину, п'ятилітню дочку, дев'ятилітнього сина...

... Побачив — вгледів вічність, безперервність життя людського і забув на мить, що — кінець! І в цьому, можливо, було щастя людини в останній хвилині життя. Невідомо. Хто його знає?

Раптом знову стереотипно-тюремне: — Ну, давай!

Він підскочив, захапався, вхопив ковдру, — київ, чогось ніби ще шукав, махнув безладною рукою і маніакально, без шапки, пішов до дверей. Замок враз кланув. Шепті, шаркання ніг об доріжку коридору, приглушений стогін, клекіт, чи Бог його знає що, і за хвилину знову — гробоватиша.

За півгодини майже всі в'язні камери спали. Я зрозумів. Кожний, що тут тепер залишився, вже певний, що до години першої наступної ночі він буде живий. Наступив дивний, зрозумілий тільки для в'язня спокій. Надлюдське напруження нервів вимагало відпочинку. І люди відпочивали.

На ранок мене першого знову викликали на допит. Слідчий, ніби нічого не трапилося, вдавав з себе веселого і доброго.

— Ну, як спалось?

— Добре.

— Гм, гм... Добре? Ну, так! Часу гаяти нічого. Треба давати покази, професоре.

— Я від цього не відмовляюсь. Я тільки хочу знати, чого від мене вимагають? У чому обвинувачують?

— Ну, добре. Повторю востаннє. І вимагаю точної і ясної відповіді. Поперше:

Розкажіть коротко і ясно про свою контрреволюційну діяльність до арешту 1933 року. При цьому майте на увазі: те, що ви показували на першому слідстві, жадним словом не відповідає правді. І по-друге: розкажіть про всі свої організаційні зв'язки з багатьма ділчими вашої групи, що ви їх нав'язали вже в тюрмі і особливо в таборі. Отже — учасники вашої диверсійної групи і плян її дій. Зрозуміло? Ясно? От вам чорнило, ручка і папір.

Слідчий устав. Це визначало, що розмови закінчені і я повинен писати. Я бачив, що на ці одверто провокаційні питання я не можу дати жадної позитивної відповіді. Але, оскільки я повинен щось сказати, — сів і рішуче написав:

1. До того, що я сказав про свою т. зв. діяльність до 1933 року на попередньому слідстві, я не маю і не можу додати жадного слова.

2. Ніяких ідейних та організаційних зв'язків у мене в тюрмі та в таборі не було та нема. Жадного участника групи, жадного плану дій не знаю.

Встав і подав слідчому. Він пробіг очима, підвівся, підійшов, ткнув цю записку кулаком мені в лиці і ривкнув:

— Ти, петлюрівська мордо, думаєш, що таким фокусами себе спасеш? Думаєш, на цьому і обійтесь? Розкажеш... Чуеш, ти? Розкажеш! Все до дрібниці! Не таки були, і розповідали. І ти розповіси!

Він сів, написав записку якусь, вклав в конверт, викликав ковдру, вручив їйому листа і наказав мене забрати назад.

В тюрмі. Черговий вартовий, перечитавши листа, наказав мені роздягатись. Я скинув бушлат.

— Ні, ні, далі, все, сорочку, штаны, черевики.

— Як? Для чого? — розгублено з тривогою запитую.

— Роздягайся! — крикнув вартовий. Я почав роздягатись. Залишився в білизні. Вартовий глянув:

— Ну, досить. Одвести в першу камеру, — звернувся він до коридорного наглядача і тут же до мене: — Віднині ти на особливому режимі. Іжа — пів кварти води і сто грамів хліба. В камері вільно тільки стояти. Ні сидіти, ні лежати, ні спати не вільно. За найменше порушення норм — кара. Убиральнею в'язні першої камери — не користуються. Не звертатись він з якими листами, скаргами чи проханнями до кого б то не було. Ніхто не візьме й ніхто не слухатиме, поки сидітимеш у першій камері. Лікар так само першої камери не обслуговує. Ясно? Можна одвести! — знову наказав він коридорному наглядачу.

Це була невеличка, наріжна камера тюрми з двома вікнами. В обох вікнах горішні шиби були побиті. Камера була брудна й абсолютно порожня. Всі стіни, буквально, були списані прізвищами тих, що побували тут. Я машинально взяв якусь тріску і на стіні видряпав: „Гладун. Почав 6. 8. 1938. р.“ І надалі щодня ставив пережите число.

Так почалась моя нова фаза тортур.

Перших днів три мені тяжко хотілось істи. І було невимовно холодно. Навмисні вибиті шиби робили смертоносним протяг, не кажучи вже про вбивчо-холодну вогкість здолу. Понад добу всього мене тряслася неймовірна пропасниця. Аж поки, очевидно, мій організм не пристосувався до обставин — не промерз наскрізь. Головоді не можна було зарадити нічим. Проти холоду я придумав такий спосіб: сорочку натягав на голову і там защищав гудзика. І так власним, диханням, я огрівав своє тіло. І, ви розумієте? Це дуже допомагало. Мені стало ніби тепліше. На четвертій день мені і істи вже не дуже хотілося. В роті почала виділятись сліна якось особливого маслянисто-солодкого присмаку. Згодом мені казали, що то організм вже почав з'їдати самого себе. А спати я привчався стоячи. Так прихильсько стоячи до стіни і сплю. І нічого. Людина, друже мій, то виняткова істота. Вона в наїважчих, в найбезвідхицьких обставинах часто знаходить вихід. Так я стояв, не ів, не спав і мерз чотири дні. На п'ятий день мене викликали на допит. Конвой спочатку відівів мене в якусь камеру, де лежала гора арештантського одягу і наказав одягатись у перший скраю. Надягнувшись теплі штани, бушлат і черевики, я внаслідок огрівання почав знову трястись у страшній лихоманці і з такою силою, що мені важко було не тільки йти, але й говорити. Коли я став тепер мені не вільно було сидіти ніде перед слідчим, я не міг відповідати на його тривіальні, енкаведистські питання; горло так тряслася пропасниця, що я не міг встояти на місці. засихало, зуби безнастінно цокотили і всього мене набубнив і посиніле від холоду, голоду і безсоння брудне обличчя доповнювало загальну картину.

Слідчий глянув уважно на мене і з садистичним задоволенням відзначив:

— Ну, тепер ви вже трохи подібний до в'язня. Доки ви думаете так тягнути. Гладун?

— Доки зможу.

— А далі?

— Або розстріляте, або помру. Що скоріше, те краще.

— Дурень, хоч і професор. Припинив би тягнутися волинку. Написав би все, що потрібно, і не мучив би ні себе, ні людей. — Під людьми він, очевидно, розумів себе.

Я мовчав.

Слідчий за хвилину продовживав:

— Ну, що ж? Посидь ще трохи „стояка“, якщо не хочеш інакше. Але брешеш, заговориш, і то скоро.

Стою вже восьму добу. Смертельна втома і страшне безсилля розливається по всьому тілу. Ноги, що стали такі ніби сині і набряклі, підкошуються. Ніяк чомусь не хочуть тримати моє тіло. Боже, невже так важко? Мені ж не вільно... Невже не вільно? Хоч одну хвилину? Так, от присні! Я лежати не буду! І спати не буду! Істи не буду! І хай вже буде холодно! Але я тільки присяду, от так! І мені робиться приемно, приемно. Я присідаю, скучившись, голову кладу між коліна і дихаю. Від дихання тепло розходить навколо тіла і мені так лагідно, лагідно.

Близькавично відчиняються двері, влітає озірілий наглядач і б'є мене важкими залізними солдатськими чобітами. Боже, я хочу швидко встати. Я напружу всі сили! Але ноги не слухаються. Сил немає. Я тільки важко гекаю від колючих ударів. Раптом — кров. Чому — з рота? Я дивлюсь на озіріле обличчя каті із глибин моєго напівживого тіла прокідається неизвестність. Страшна неизвестність! Я хочу підвестись і з усієї сили вдарити цю звірюку в людському образі. Але не можу. Він нахиляється, хапає мене за руку, щоб заставити встати. Я користуюсь зручним моментом і з усього відліху плюю кров'ю йому в обличчя.

А далі — тільки зойк, біль і темрява.

Прокинувся в коридорі. Пахло амонієм: ще чимось.

— Ну, що, живий? Вставай! — промовив якийсь інший вартовий, що змінив, очевидно, попереднього ката.

Я встав. Мене запровадили знову в мою одиночку. Знову один. Боже! Доки ж так можна? Коли ж кінець? Раптом відчиняються двері і в камеру входить людина, так само в білизні, боса, обличчя виразне спулє.

— Ви теж з бараку, чи з камери? — запитую.

— З дев'ятнадцятої камери.

— Ви давно там стоїте?

— Шістнадцятий день.

— А чому вас сюди перевели?

— Не знаю. Мабуть тому, що там нас чотири.

— Ви звідки сам?

— З Мінська.

— Якого фаху?

— Інженер-механік.

— Шпигуництво?

— Так обвинувачують.

— Скільки років уже сидите?

— Сім.

— А на восьмий — вирішили вас убити?

— Це очевидно.

Номовчали. За деякі хвилини мій новий сусід, по-дивившись на мене, каже:

— Дуже мерзнете?

— Неймовірно.

— Нічого, удвох буде краще. От ідіть сюди. Ставайте спиною до мене. Так. — І він, обнявши мене руками, притиснувся щільно до моєї спини. Так було дуже тепло і приемно. Ми стали чергуватись. Коли моя спина нагрівалась, він ішов вперед і я, обнявши, нагрівав йому спину.

Пройшло ще днів чотири. Мій випадковий товариш був у дуже поганому стані. Тіло його вже почало пухнути. Ноги ледве тримали. На слідстві його били. Звідти його не приводили, а притагали. Бо йти він часто не міг.

Одного дня так само ми стояли обнявши: Несподівано відчинились двері і до нас в камеру заїшов начальник третього відділу, на прізвище Нікітін. Глянув на нас — сурово запитав:

— Це що таке?

— Холодно дуже, громадяниче, начальнику.

— Це вам що, курорт, чи камера, спеціально призначена? — і, звернувшись до коридорного наглядача, наказав:

— Щоб цього більше не було. Будуть вигріватись, — вас посаджу на їх місце.

Після того в нас уже не було змоги взаємно нагріватися. Ми змущені були знову відатись до випробуваного способу: дихання під сорочку.

Стою вісімнадцятий день. Сил майже нема. Мій сусід зовсім охляв. Більше падає, ніж стоїть. Його б'ють. Тяжко, немилордно. Але він сидить. Йому же все байдуже. Коли його починає бити, мої нерви не витримують: — я кричу. Тоді починають бити мене. Я замовкаю. Мені робиться легше. Вони ніби цим задоволюються. Кидаюти нас і виходити.

Мій слідчий на останньому допиті (днів два тому), не добившись від мене ані слова, страшено розловівши, сказав що говорить зі мною востаннє. Що не мало значити, — не знаю.

Може справді востаннє? Ах, коли б скоріше!

Пройшло ще три дні і ніхто мене не викликає. Ніби забули. Була така глибока втома і байдужість. Я натягнув сорочку на голову, защищую гудзика.

Прихильсько до холодної стіни і, стоячи заснув.

І сниться мені сон: ніби я з групою своїх найкращих харківських друзів гостюю у далекому селі своїх батьків. Під столітью черешнею батьківського саду ми розкладли багаття і розташувалися, життерадісні й веселі навколо. Погода — літня, суха.

Раптом я звертаю увагу, що солом'яний дах на по-вітці, який недалеко від багаття, ніби д

те ж саме, що на початку першому слідчому, написав і подав. Він прочитав уважно і каже:

— Добре. Я ще подумаю. Може в мене виникнуть якісь питання до вас. Тоді я вас ще покину. А тимчасом ідіть і відпочивайте, бо вигляд у вас поганий.

— Я вже не силю і не відпочиваю 21 день. Мені це, як і миску тюремної баланди, заборонив ваш по-передник, — випалив я. Що буде?

— Як? — ніби здивувався він. — Вам забороняли спати і не давали їсти? Не розумію. — Негайно викликав моого конвоїра і наказав йому:

— Одвести в загальну камеру. Тільки в ту, де тепліше. Зараз же дати добру порцію обіду, а як захоче, то й дві. Можете забрати.

Мене, приголомшеного такою несподіваною мілістю нового слідчого, одвели в загальну камеру, таки спрайді теплу. Після півкіло глиняного, але житнього хліба і позної миски гарячої тюремної баланди, я відчув, що сили до мене віртаються. На зід-веденому мені на підлозі місці я почував себе краще, ніж колибудь на м'якому ліжку. Засинаючи, я думав; що воно все це значить? Чи не є це якнайхитріший маневр ворога? Тривога і недовір'я не покидали мене ні на мить.

Заснув. Проспав до години шостої вечора. Роздавали чай. З великою приемистю напився гарячої води. А далі знайома історія: до першої години ніхто не спить. Всі насторожено ждуть. Близько першої знову та ж страшна мертвата тиша. Рантом двері нашої камери ринули і відчинилися. Той же гіпнотичний стан, те ж мозаїзне запитання: хто? і та ж вічнокувальна, передсмертна тиша.

Чую:

— Гладун. Давайте з речами.

Ніби вдарило електричним струмом. На мить — забуття. І рантом — хвиля ясної свідомості.

А... а!.. а!. Так он, що воно значило, той ласка-вий тон, та тепла камера, гаряча баланда?! Щоб важче вмирти було?! О! Кати! Це так мовчки. Підвіся. Зібраєся з думками. Навколо чую:

— Ви не хвильноетесь. Це, мабуть, в якісь спорі...

— Або в іншу камеру...

— Або на волю... — хтось притишено і болзо додав, розуміючи сам всю абсурдність висловлюємої. Все це звучить нещиро, фальшиво. Але я не в 'р'єнсії. Я розумію: людям треба щось сказати. Бот

ни раді, що сьогодні вони ще живуть, а йде вмира і хтось інший, в даному разі я.

Я рішуче встав і мовив:

— Прощайте.

— До побачення! — відповіли всі.

Я вийшов. Вартовий наказав мені: — Ідіть вперед. — Я пішов.

Була темна, зоряна, заполярна ніч. Я гарячково ступав уперед. Мені не було ні холодно, ні гаряче. Тільки в грудях билося серце і щось вогнем пекло в міозочку. Я глянув: ліворуч була страшна безкрайня тундра, а праворуч — бовванілі чорні силуети бараків для каторжан. Майнула думка: ну, чому він один? Невже він один мене має вбити? Що коли я попробую не датись? Руки мені не з'язали? Попробую! Попробую! І я відчув, що маю незнані досі сили. Таку енергію, що світи перевертає! І мені здавалось, що я не йду, а лечу.

— Праворуч. І не так швидко, — почув я голос конвоїра. Це знову вернуло мене до реальності. Ми пішли до лазні.

— Просто! — наказав мені конвоїр, показуючи на лазню. І додав:

— Начальник наказав вас помити.

На другий день я був на „общем положении“. Мої друзі вітали мене, як воскреслого з мертвих.

В чому ж справа? — запитував я свого таборового друга, на волі — інженера.

— Невже ти не знаєш? Єжова вже нема. Він зробив своє криваве діло і для Сталіна більше не потрібний. Ergo — і всі провокації і терор за його методою припиняються. Почнеться щось нове. Але придумане його наступником.

— Ти щасливий, що попав саме в цей час в третій відділ. Тобі просто пощастило. І ти залишився живий.

Професор Гладун замовк. Мовчав і я.

За хвилину, підвіші голову, він сказав:

— Якщо ви, друже мій, думаете, що мій сон і ліквідація моєї провокаційної слідчої справи це є збіг випадковий, то ви помиляєтесь. Ні, тут є якась глобіка закономірність. Я пояснити її не можу. Але я в неї вірю.

Потяг мчав далі.